UN MAS DE L'ORDE DEL TEMPLE A GELIDA: FUNDACIÓ D'UN NUCLI?

RAMON ROVIRA-TOVELLA

Uns documents ens aporten l'existència d'un mas templer, d'explotació agrícola, a la baronia de Gelida que afavorí la naixença i el creixement d'un nucli: el Puig.

Aquest nucli fou més important que la vila de Sant Miquel durant l'època medieval que després fóra l'actual poble de Gelida. La toponímia que aporten els documents ens ha ajudat a ésser més precisos per situar-lo.

UN MAS DE L'ORDE DEL TEMPLE A GELIDA: FUNDACIÓ D'UN NUCLI?

Els templers a Gelida? Ens demanàvem al llarg d'altres estudis que fèiem. Doncs sí, és cert. Convé, però, advertir que només fou, creiem, una explotació agrícola que gaudí d'una jurisdicció pròpia que possiblement afavorí el desenvolupament d'una comunitat agrària i la fundació d'un nucli: l'actual barri del Puig. Ací només en fem una aproximació històrica sense entrar en gaires detalls.

No hem trobat, per ara, cap document entre els anys 1142, any de la donació i establiment del mas als templers, i 1307, any inicial de la confiscació dels béns del temple, que ens aportés unes informacions més concretes (cal destacar només un debitori de l'any 1247 de doscents sous que fa el preceptor Pere de la casa de Palau —cosa que ens confirma que pertanyia a la comanda de Barcelona— a un Bernat de Gelida),[1] i per tant ens hem de basar durant tot el treball per documents posteriors a la confiscació dels béns dels templers a Catalunya.

Una altra de les particularitats d'aquest mas és que es troba en una època primerenca a la implantació i expansió del temple a Catalunya.

El primer document que ens parla dels templers ens porta uns elements que amb altres de posteriors ens han anat orientant per saber-ne la situació.

EL PRIMER DOCUMENT
L'ESTABLIMENT DEL MAS

La primera notícia ens la dóna un document de l'any 1142, «Establiment d'un mas i les pertinences situat al Comtat de Barcelona, terme del castell de Gelida, parròquia de St. Pere, anomenat mas de St. Pere, amb tots els delmes i pertinences dins la Joncosa (*Junchusam*) i la Vall Llarga (*Vall Longam*), feta per Huc, canonge de la Seu de Barcelona i capellà de l'església de St. Pere de Gelida, i Bartomeu, pvre. de dita església, a Déu i a la cavalleria del *Temple Jerosomilità de Salomó.*

«Els senyors de la milícia i els batlles el tindran i l'explotara on, donant de cens per la Quaresma, al cap de juny, una mitgera d'oli a l'església de St. Pere de Gelida, sense cap contrarietat».[2]

EL SEGON DOCUMENT
LA PERMUTA DE CASTELLS

El segon document ens diu que al mes de juliol de l'any 1309 el rei Jaume II permuta diversos castells amb Sibil·la, comtessa del Pallars, i entre ells el de Gelida junt amb la casa de la Masó o de la Joncosa «...*et castrum nostrum de Gilida cum* ***Masone*** *sive de la* ***Joncosa*** *que fuit* ***militem Templi***...»[3]

LA POSSESSIÓ DEL MAS PELS TEMPLERS

Per aquests dos documents sabem aproximadament quant de temps el posseí l'orde del Temple: de 1142 fins abans de l'any 1309. El que no hem pogut esbrinar és com anà a parar a mans del rei. En un principi pensàvem que passà a mans del rei quan es va abolir l'orde i els béns passaren a mans reials, fet que s'inicià el primer de desembre de l'any 1307 (en aquest any només es confiscaren els béns mobles), però els béns immobles no passaren a altres mans (a Catalunya passaren generalment als Hospitalers) fins a partir de l'any 1317 després de llargues negociacions. Això ens fa pensar que hi podia haver hagut un altre tipus de traspàs de l'immoble anterior a la «confiscació», la qual

cosa per ara no hem pogut esbrinar. Per altra banda, trobem que en la venda del castell de Gelida feta vers l'any 1303 per Guerau de Cervelló al rei no s'esmenta ni inclòs ni exclòs el mas del Temple, i, per tant, encara el devia regentar el Temple. De passada fem unes precisions sobre la venda del castell de Gelida que es diu que va ser l'any 1297,[4] però un cop analitzat el referit document no parla per a res del castell de Gelida; sí que se'n parla en el document de l'any 1303.[5]

Seguint cronològicament la implantació dels templers a Catalunya trobem que l'establiment d'aquest mas a Gelida és anterior a la implantació i de l'expansió plena del templers.

El rei Ramon Berenguer professà en l'orde cinc dies abans de morir (1131) i en els anys següents l'orde rebé petites donacions, però no és fins a partir de l'any 1143 (l'establiment del mas templer a Gelida fou l'any 1142) quan l'orde començà la seva expansió i ple funcionament. Creiem que el cas de l'establiment de Gelida és molt primerenc i que va ser establert en l'època d'aquestes petites donacions.

ELS DOCUMENTS POSTERIORS

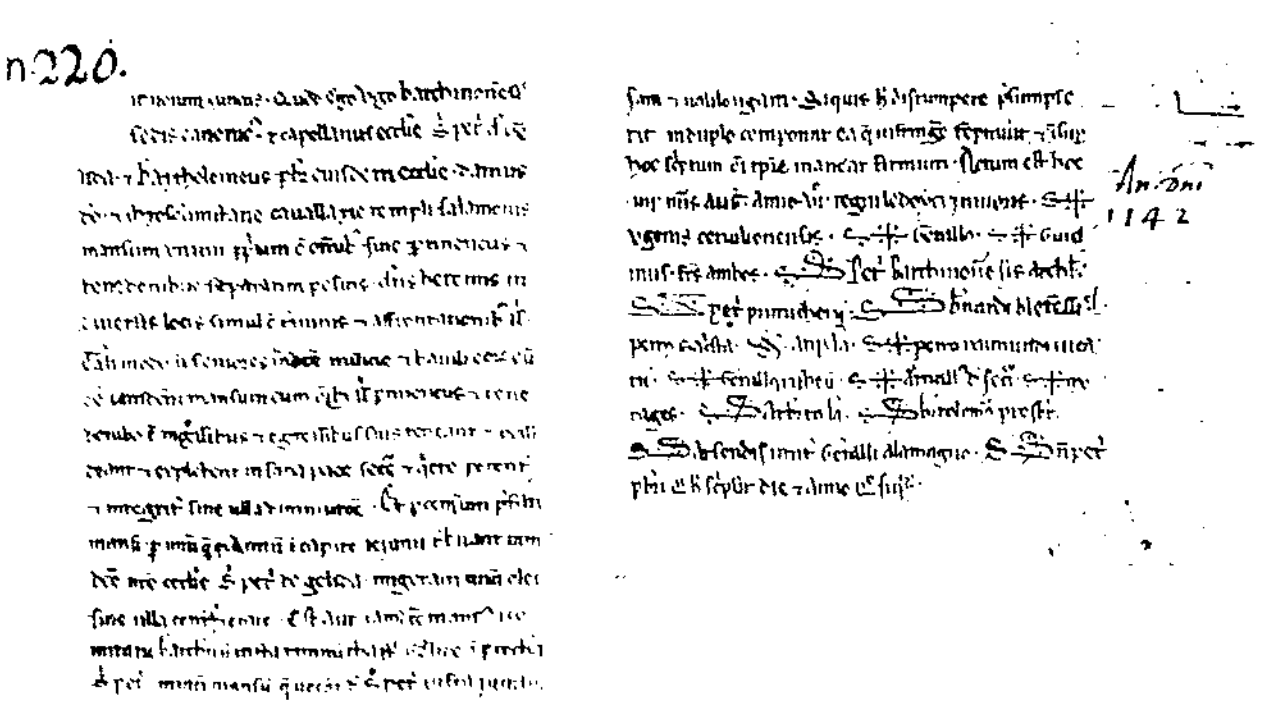
LA MASÓ O LA JONCOSA: SEGLE XIV (1327-1367)

La documentació esmentada fins ara no ens permet aclarir res més sobre el mas templer, però sí en les successives vendes o capbrevacions que es feren a la baronia de Gelida i en les quals trobem les següents citacions:

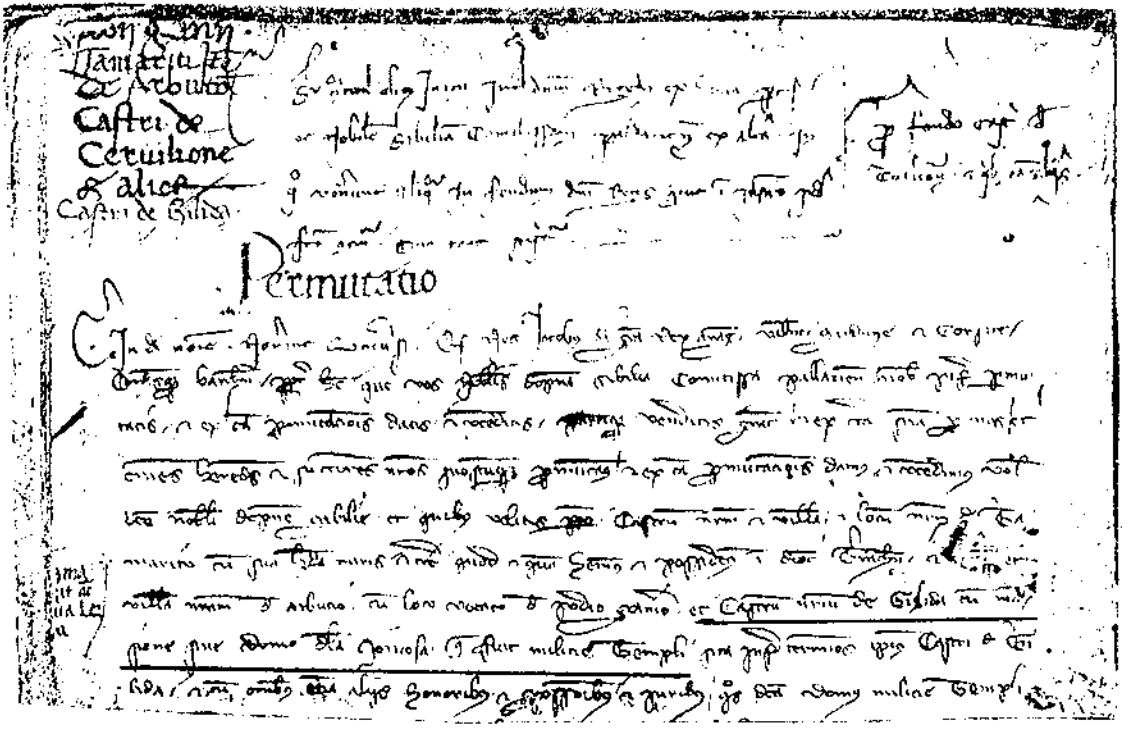
En una còpia de la capbrevació de l'any 1327 sabem que un Bernat Torrevella havia comprat totes les rendes del castell de Gelida i de Sant Joan Samora. Aquesta transcripció no ens parla de la Masó, però sí en altres transcripcions del mateix any que són resumides en la compravenda del castell de Gelida feta per Berenguer Bertran el 1367.

En una remissió del rei Alfons amb data 13-3-1334 al noble Arnau Roger, comte de Pallars, per haver venut el castell de Gelida a Simó de Vallgornera i al noble Jutge d'Arborea diu:

«...*venditionem fecis de castris de Cervilione et [castris] de Gilida cum* ***domo de la Maso*** *et villa Molodinorum Regentum ut que...*»[6]

Establiment del mas de Sant Pere fet l'any 1142 als Templers. ACCB. Liber Ant. *IV, fol. 82.*

Fragment. Permuta de diversos castells feta pel rei a la comtessa de Pallars l'any 1309. El subratllat és fet nostre. ACA. Reial Cancelleria, reg. núm. 287, fol. 88v.

Amb data de 27-8-1337 el comte de Pallars comunica a la Universitat de Gelida, a través del rector de Gelida Ramon Marc, que tinguin com a nou Senyor de Gelida al noble Jutge d'Arborea:

«*...Als honrats e amats nostres procurador, batlle, cavallers e demés hòmens e fembres, crestians e jueus (...) sien estants en lo castell de Gilida e en los tèrmens d'aquella e en* ***la casa de la Masó*** *e en los tèrmens d'aquella (...) tingats per senyor vostre natural lo noble jutge d'Arborea...*»[7]

En la compra que va fer Berenguer Bertran l'any 1367 apareixen diverses vegades les referències de la casa de la Masó o de la Joncosa:

«*...dita venda al dit en Berenguer Bertran del dit Castell ab* ***la Casa de la Masó*** *e ab tots ses drets...*» (f. 17).

«*Açò és lo capbreu dels hòmens de* ***la casa de la Mason*** *qui són propis del senyor ja són tenguts de fer al senyor per la casa de la Mason en aquella manera que deus scrit conté. Primerament són tenguts los hòmens de la casa Mason los quals són hòmens propis tots del senyor de obrar a la obra de la casa un dia per setmana al senyor. E el senyor los dóna lo apperallament e amenjar. Item. són tenguts a la obra del molí. Igualment són tenguts un dia de arar e altre de batre e un dia de tragin e un dia de cavar vinyes e l'altre dia de podar e el senyor los dóna amenjar. Igualment paguen al senyor intestia, cugucia, eixorquia e altres coses. Igualment fan guaita a la casa e són tenguts de fer ost e cavalcada a llur messió on al senyor placia. Igualment paguen deume de ço que cullen e paguen de bestiar un per ramada. Igualment paguen per un vedell o per un ruch, una polla e de formatges paguen alcuna cosa.*» *(ff. 30 i 31).*

Aquest document ens aporta, a més, una sèrie de prestacions dominicals que ací no estudiarem, però que ens dóna a entendre la vida feudal del moment.

A continuació, i dins la mateixa venda, trobem una transcripció parcial d'un capbreu de l'any 1346 que ens aporta la importància que tingué com a centre d'explotació agrícola:

«*En nom de Déu dimecres que era disset del mes d.octubre de l.any de Nostre Senyor MCCCXLVI en Pere Torrevella tinent com a comptador de la Casa de la Masó per lo molt alt senyor micer Mariano de Arborea*

e per la gràcia de Déu comte de Gociano (Goceà) e senyor del castell de Gilida ordena de manament del dit senyor capbreu dels censals aquells e altres drets que lo senyor ha e deu haver per ***la Casa de la Masó*** *en los hòmens e masers e terres tinents per aquella dita casa dins lo terme del castell de Gilida. E reebut primerament sagrament dels dits hòmens tinents fochs per lo dit senyor e troba star en veritat segons los següents per capitols així com deus trobarets scrit.*

E primerament quals són los masers propis e afogats del senyor:

Primo l.alberch d.en Portell és soliu propri e afogats del senyor per de la dita casa.
item. lo mas de la Torravella és soliu propri e afogats del senyor per la dita casa.
item. lo mas d.en Baulomar (igual fórmula en tots els altres).
item. lo mas d.en Pere Torraveya.
item. lo mas d.en Bernat dez Terme.
item. l.alberch d.en Llobet.
item. l.alberch d.en Sàbat.
item. l.alberch d.en Pere Miquel.
item. l.alberch d.en Guillem dez Puig.
item. l.alberch d.en Pere Anglès.
item. l.alberch d.en Bernat Ossó dez Casanova.
item. l.alberch d.en Bernat Oller.
item. l.alberch d.en Pere Jordà de la Serra.
item. l.alberch d.en Guillem Urgell.
item. l.alberch d.en Guillem Ferriol.
item. l.alberch d.en Berenguer Urgell dels Bonets.
item. l.alberch d.en Guillem de Santa Creu.
item. l.alberch d.en Jofre qui era d.en Batlle.
item. l.alberch d.en Pere Venrell.
item. l.alberch d.en Corts.
item. l.alberch d.en Pere Mulner.
item. l.alberch de na Gemona.
item. l.alberch d.en Bernat Jonquesa.
item. l.alberch d.en Gastó.
item. l.alberch d.en Pere ces Corts.
item. l.alberch d.en Bartomeu Llobet.
item. l.alberch d.en Pere Martí qui fo.

Aquests damunts dits alberchs els hòmens qui aquí són tenguts de fer totes coses al senyor de la casa de la ***Mason*** *qui com trobarets al començament del llibre a III cartes».*[6]

Són en total 27 masers i continua amb una llista de vint-i-vuit masovers o campaners (ff. 33 i 33v.).

En els capítols següents trobem els censals dels capons, de les gallines, del forment, de l'ordi, dels diners i de les meitats, quarts i quints (ff. 33v al 36v).

Aquest memorial de capbrevació dels censos ens parla dels Torrevella i que per altres documents del segle XIV sabem que eren mercaders de Barcelona que havien comprat les rendes de la baronia de Gelida als comtes de Pallars, tal com hem esmentat més amunt. Antigament hi havia dos masos que es deien de la Torrevella: can Martí de Dalt o de la Torrevella, que encara conserva el topònim, i can Julià.

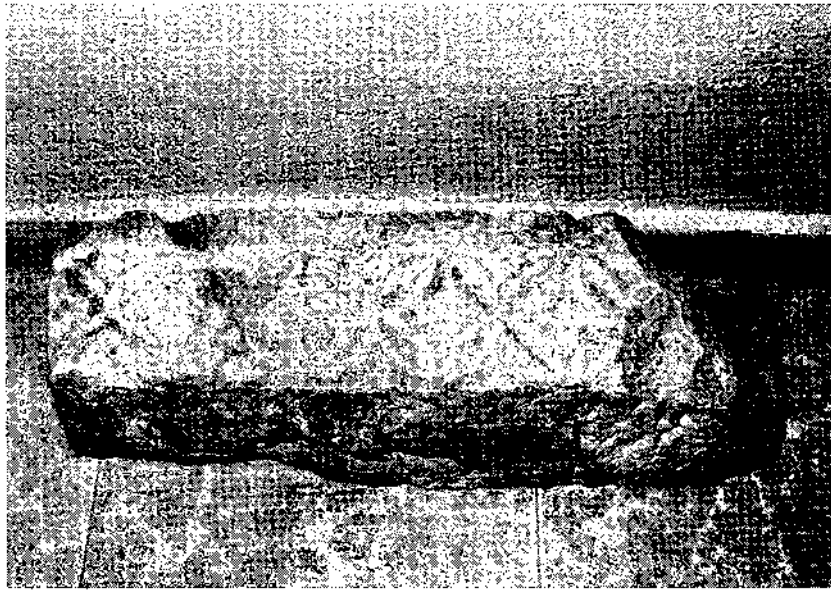
Sobre el mas Torrevella o de la Torrevella i l'existència d'una torre possiblement defensiva ho tenim en estudi.

EL CAPBREU DE 1513

Pocs anys després de la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486) el senyor de Gelida, Francesc Bertran i de Malla, ordena fer capbrevació de totes les rendes de la baronia de Gelida. Féu nous establiments i redempció dels *mals usos*.

Sobre la Masó trobem les següents citacions:

La senyora de Gelida, Violant, muller de Francesc Bertran, major, establí a En Joan Duran del Puig de Sant Pere la **Casa de la Masó**, l'any 1482, segons trobem al *Manuale Instrumentorum* 1482-1500 que es conserva a l'arxiu parroquial de Gelida. En la confessió feta l'any 1513 ens diu els límits de la casa de la Masó: a l'est, part amb honors del mas Duran anomenat el mas (ara cal Xim?) mitjançant un torrent i part amb tinences de Joan Duran (ara can Duran), al sud amb honors del mateix confessant que foren de Pere Duran i part amb honors d'Eufrasina Miquel, muller de Joan Llopart (ara can Llopart de Baix i de Dalt), a l'oest amb honors d'Eufrasina, part amb honors de Joan Sàbat per una rasa i al nord amb el riu Anoia. El mateix Duran diu que té i posseeix la casa que

Imposta? trobada a la paret mestra del migdia a can Duran del Puig durant unes reformes. Possible resta procedent de l'antic mas templer o de l'hospital. Fot. autor.

és un hospital «*hospitio*» (en un altre capbreu —ambdós capbreus són en llatí— de l'any 1598 també s'esmenta l'hospital).

En una altra confessió de Joan Miquel (probablement prop de can Batllevell) trobem dues peces de terra de pertinences del mas i la quadra de la Masó.[9]

L'ANY 1733 I EL CAPBREU DE 1736

L'any 1733 el segon marquès de Rupit, Francesc Salvador de Bournonville i d'Erill, ven la meitat de la baronia[10] de Gelida a la marquesa de Barberà, Josefa de Pinós i Urries, i aquesta el mes següent la ven a Francesc de Dalmau i Mas, de Montbrió (nomenat cavaller el 1756). En els dos documents de venda fa esment de la casa de la Masó, però només hem posat una de les dues citacions que diu:

«... *Totam integriter medietatem castri, loci et termini sti. Petri de Gelida, et quadra vel domus de la* ***Joncosa*** *aliter de la* ***Maso****, nec non*

parrochiam Sti. Laurenti de Ortons et Sti. Johannis de Çamora existentum infra terminem sui limitis dicti termini de Gelida...».[11]

Tres anys després l'esmentat Francesc de Dalmau i el marquès de Cerdanyola, senyors per indivís de Gelida, ordenen fer capbrevació i tornem a trobar la Masó o la Joncosa:

Confessió de Pau Esteve, del Puig:

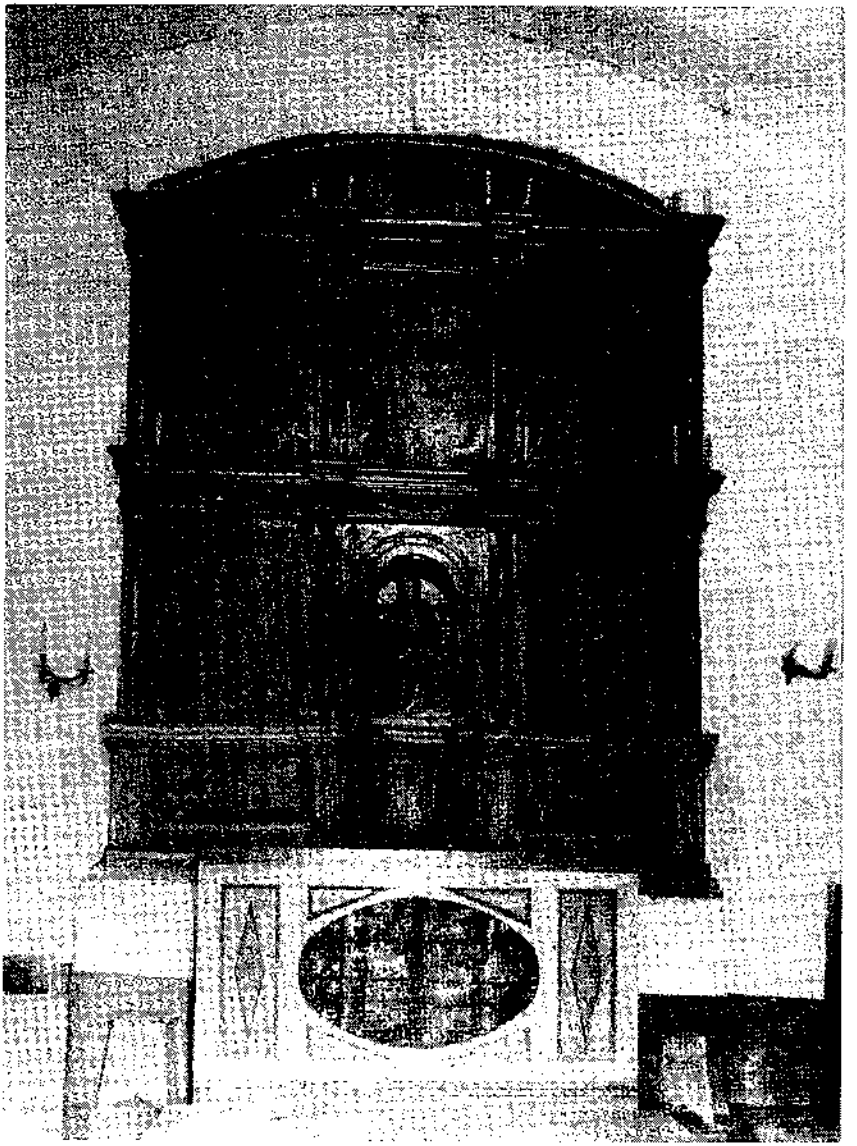
«Tota aquella pessa de terra part vinya y part bosca anomenada las Tiras de tinguda de deu jornals de llaurar de mules poch més o manco situada dins dita par. de Gelida, la qual afronta a solixent ab un torrent antigament dit de la Masó (ara torrent de Vallbardina, també dit antigament de les Calderes) *a mitg jorn y ponent ab Vicenç Llopart y a tremuntana ab la riera dita Noya.»* (f. 52).

Confessió de Josep Rossell de la Muntanya:

«... Tota aquella casa y heretat dita d'en Rossell y antes d'en Duran o lo mas de la Joncosa de tenguda de cent jornals de llaurar de mules poch més o manco...» (f. 59v).[12]

Al llarg de tota aquesta documentació que hem relacionat trobem diverses vegades la denominació de la quadra de la Masó o de la Joncosa (sobre la Joncosa en parlarem més avall).

La paraula de Masó o Mesó, la trobem en altres llocs (la Masó de Selma, la Masó del Rourell...)[13] on s'implantaren els templers, i ha esdevingut topònim que encara és viu avui dia, però no ho és en el cas de Gelida. Sobre el mot Masó és molt interessant el que ens exposa Carme Plaza (C. Plaza, pàgs. 3-6, 1989) i sobre el qual en reproduïm un fragment: *«... ve del llatí **MANSIO-ONIS**, 'alberg', 'habitança'. En català tingué sempre escassa vida, reforçada per la influència del fr. maison, que antigament no era encara ben bé sinònim de casa i s'aplicava més aviat a grans llocs de residència: d'aquí l'aplicació preferent, també en català arcaic, als edificis d'habitatge i residència d'organitzacions religioses i feudals com les de les grans ordes i monestirs; així parlant dels Templers...»* (DECLC, VII, p. 421).

Altar de Santa Magdalena policromat de finals del segle XVI. El van cremar en la darrera guerra civil. La capella és propietat de can Duran del Puig. Fotografia feta per J. Salvany l'any 1915 (Biblioteca de Catalunya, sec. Reprografia).

SOBRE LA JONCOSA

Hem vist en el primer document que era situada al lloc dit de la Joncosa. El topònim de la Joncosa tampoc no ens ha arribat fins als nostres dies. Hi ha, però, un mas que antigament es deia de la Joncosa des del segle XIV fins al segle XVI. En segles posteriors s'anomenà can Duran de la Muntanya i actualment can Rossell de la Muntanya. Fins al segle XVIII trobem que encara s'esmenta que antigament s'anomenava el mas de la Joncosa. Ens demanem si hi ha una relació entre aquest mas i el lloc de la Joncosa del segle XII. En formava part? La veritat és que no ho sabem.

CONCLUSIONS

Hem arribat a la conclusió i creiem que la situació on era aquest mas anomenat de Sant Pere no és altre lloc on anys més tard trobem documentat el lloc anomenat el Puig de Sant Pere, actualment el Puig, segons es pot deduir de tots els documents que citem.

Sempre ens havia atret la concentració urbanística del Puig i contínuament ens demanàvem el perquè, ja que no era gaire normal trobar una concentració de masies tan importants i quasi agrupades ja des de temps medievals. Sospitàvem la possibilitat d'alguna circumstància especial. Creiem haver-la trobada: l'existència d'una explotació agrícola templera que afavorí el naixement i el desenvolupament d'un nucli de la nostra baronia. Cal solament fixar-se en la quantitat de masos, albergs i masovers que es relacionen en les prestacions dominicals envers als senyors de Gelida en els resums de la capbrevacions dels anys 1327 i 1346.

Sobre l'extensió d'aquesta explotació suposem que devia ésser bastant gran, però bastant fragmentada, segons es dedueix dels resums de les capbrevacions del segle XIV.

Tenim més proves que reforcen la nostra conclusió: els treballs fets pel doctor Joan Fuguet i Sans, que ha estudiat l'arquitectura i l'organització de nuclis agrícoles o militars templers (vegeu bibliografia) i les possibles restes o coincidències que hem pogut constatar.

Una explotació templera reunia una sèrie de requisits que encaixen quasi perfectament amb les circumstàncies del barri del Puig. L'existència d'un mas principal, que després el trobem com un hospital (segles XV i XVI), (possiblement can Duran del Puig —vegeu foto núm. 3— i amb les seves dependències annexes o properes, una capella (la casa de la Masó?) amb l'advocació a Santa Magdalena (advocació templera)...

Gairebé podem afirmar que can Duran era el mas de Sant Pere, després un hospital, i que la capella del Puig podria ser la casa de la Masó o la capella dels templers. La capella del Puig no la trobem documentada fins a mitjans del segle XVI, però això no vol dir que existís una construcció més antiga que ara només ens ha arribat parcialment i molt reformada. Sabem que la seva sagrera s'havia utilitzat com a cementiri, i hem de dir que amb la consulta de molts testaments analitzats entre els segles XV al XIX mai no hem trobat cap referència d'ésser enterrats a Santa Magdalena del Puig, la qual cosa ens fa pensar que es podrien tractar d'enterraments medievals. Igualment les lloses sepulcrals que es troben a l'interior de la moderna sagristia de l'esmentada capella, que es podrien tractar també d'època medieval.

Caldria fer investigacions arqueològiques per determinar o fixar l'antiguitat de les restes que hem esmentat, ja que la documentació consultada fins ara no ens permet aprofundir més sobre aquest mas templer.

NOTA: El barri del Puig es troba en el km. núm. 11.5 de la carretera que va de Gelida a Sant Sadurní d'Anoia, a la dreta.

NOTES

(1) ACA. Perg. núm. 1.091, carp. 87, de Jaume I. Data 18-10-1247.

(2) ACCB. *Liber Antiquitatum* IV, f. 82, doc. núm. 220. Regesta feta per Mn. Josep Mas.

(3) ACA. Reial Cancelleria, reg. núm. 287, f. 88v-93v.

(4) ACA. Cartes reials de Jaume II, núm. 335.

(5) ACA. Reial Cancelleria, reg. núm. 201, f. 61v-63.

(6) ACA. Reial Cancelleria, reg. núm. 487, f. 274-280.

(7) APG. Arxiu Parroquial de Gelida, perg. núm. 37.

(8) APNB. Not. Francesc de Ladernosa, llib. de vendes març-maig de l'any 1367.

(9) ACA. Notarials N-Ig-1.002. Not. Jaume Honorat Franquesa, d'Igualada, any 1513, ff. 29 i 43.

(10) La baronia de Gelida esdevingué un indivís per haver mort sense testar Anna Violant Bertran i Estaper († a 1557) i segons una sentència de Reial Audiència de l'any 1570 en què passà a les dues filles: Anna d'Erill i Bertran, casada amb Enric Despalau, i Maria d'Erill i Bertran, casada amb Antoni de Perapertusa, baró de Jóc.

(11) AF. Arxiu del vescomte de Amaya (Don Antonio Orellana-Pizarro y de Dalmau).

(12) ACA. Notarials N-Llo-598. Not. Jeroni Marrugat, de Martorell.

(13) *Op. cit.* Joan Fuguet Sans, a *L'Avenç*, núm. 161.

BIBLIOGRAFIA

Plaza, Carme: «La Masó, un topònim de luxe», pp. 3-6. *Sis Focs*, núm. 29. La Masó, Tarragona, 1989.

Fuguet, Joan: «Els templers a Barcelona», pp. 6-15. *L'Avenç*, gener. Barcelona, 1990.

Fuguet, Joan: «L'arquitectura dels templers...», pp. 3-28. *Sis Focs*, núm. 33. La Masó, Tarragona, 1990.

Sans i Travé, J.M.: *El procés dels templers catalans*, Lleida, 1991.

DD.AA. Demurger, A.; Forey, A.J.; Pagarolas, L.; Comte, A.; Sans i Travé, J.M. i Fuguet, Joan: «L'orde del Temple a Catalunya. *L'Avenç*, núm. 161, pp. 19-67, Barcelona, 1992.